

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ
ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 82

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович – доктор економічних наук, професор, начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України (Київ, Україна).

Члени редакційної колегії:

Вербівська Людмила Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Гавкалова Наталія Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна).

Гальцова Ольга Леонідівна – доктор економічних наук, професор, Класичний приватний університет (Запоріжжя, Україна).

Дименко Руслан Анатолійович – доктор економічних наук, доцент, ДВНЗ Університет банківської справи (Львів, Україна).

Дука Анастасія Петрівна – доктор економічних наук, професор, професор, Національний університет "Чернігівська політехніка" (Чернігів, Україна).

Іртищева Інна Олександрівна – доктор економічних наук, професор, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна).

Коваль Віктор Васильович – доктор економічних наук, професор, Південний науковий центр НАН України та МОН України (Одеса, Україна).

Кудлаєва Наталія Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Лопашук Інна Афанасіївна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Марич Максим Григорович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Морозова (Селіверстова) Людмила Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Київський національний торговельно-економічний університет (Київ, Україна).

Новикова Іннола Вікторівна – доктор економічних наук, професор, ВСП "Інститут інноваційної освіти Київського національного університету будівництва" (Київ, Україна).

Островська Наталія Степанівна – доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Пономаренко Тетяна Вадимівна – доктор економічних наук, професор, Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Бугая (Київ, Україна).

Прохорчук Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, професор, Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права» (Херсон, Україна).

Роговий Андрій Віталійович – доктор економічних наук, професор, Навчально-науковий інститут бізнесу, природокористування і туризму, Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна).

Сафонов Юрій Миколайович – доктор економічних наук, професор, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України (Київ, Україна).

Стеблянко Ірина Олегівна – доктор економічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна).

Ткачук Ірина Ярославівна – доктор економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Федишин Майя Пилипівна – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна).

Цвірко Олена Олександрівна – доктор економічних наук, професор, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій» (Одеса, Україна).

Велькі Януш – доктор економічних наук, професор, Університет «Опольська політехніка» (Ополе, Польща).

Гросу Вероніка – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Дзієканські Павел – доктор економічних наук, професор, Університет імені Яна Кохановського (Кельце, Польща).

Космулес Крістіна Габрієла – кандидат економічних наук, асистент професора, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Міхальчук Камелія-Каталіна – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Піллелієна Ліна – доктор економіки, професор маркетингу, Університет Вітаутаса Великого (Каунас, Литва).

Ситнік Інесса Василівна – доктор економічних наук, професор, Університет «Політехніка Опольська» (Ополе, Польща).

Соколюк Маріан – кандидат економічних наук, доцент, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Хлачук Елена – доктор економічних наук, професор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Чоботару Маріус-Сорін – кандидат економічних наук, лектор, Сучавський університет імені Штефана чел Маре (Сучава, Румунія).

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу: <https://doi.org/10.32843/bses>

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»

включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 28 грудня 2019 року № 1643 (Додаток 4)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;

072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг;

076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 241 – Готельно-ресторанна справа;

242 – Туризм; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Затверджено до друку та поширення через мережу Інтернет відповідно до рішення вченої ради Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій (від 28 серпня 2023 року протокол № 8)

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN (Print): 2524-0897

ISSN (Online): 2524-0900

© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2023

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

ECONOMIC ASPECTS OF CROP PRODUCTION IN THE CONDITIONS OF THE IMPLEMENTATION OF MARITAL STATUS IN UKRAINE

Стаття присвячена розгляду економічних аспектів виробництва продукції рослинництва в умовах запровадження військового стану в Україні. В процесі дослідження виявлено основні чинники, які негативно впливають на вирощування сільськогосподарських культур в суб'єктах підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу та господарствах населення. Вважаємо, що враховуючи негативний досвід минулих років більшість сільськогосподарських підприємств переглянуть свою виробничу стратегію, що призведе до суттєвої зміни сівозмін. Вважаємо, що загальний напрямок виробництва сільськогосподарської продукції повинен зосередитися на використанні переваг агроекологічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві. Окрім того, вітчизняні сільськогосподарські підприємства демонструють великий потенціал для розвитку органічного землеробства.

Ключові слова: військова агресія, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, продукція рослинництва, збут, економічна поведінка.

The article is devoted to the consideration of the economic aspects of the production of plant products in the conditions of the introduction of martial law in Ukraine. In the process of research, the main factors that negatively affect the cultivation of agricultural crops in subjects of entrepreneurial activity in the field of agrarian business and households were identified. We believe that taking into account the negative experience of the past years, most agricultural enterprises will revise their production strategy, which will lead to a significant change in crop rotation. The research results prove that the current situation in the field of land reclamation is defined as critical, characterized by the continuous reduction of irrigated lands, the deterioration of the technical condition of the systems and the ecological and land reclamation condition of the soil. The main reason here is the actual termination of state funding of capital expenditures for the construction and reconstruction of reclamation facilities in recent years. It should be noted that on the lands affected by the destruction of the Kakhovskaya HPP, two main blocks of production were grown, one of them being vegetable and melon crops. The second block is grain and oil crops: soybean, corn, sunflower, wheat. Without a source of water supply, it is impossible to grow vegetable crops. The production of grain and oil crops will be carried out in a minority of farms in the corporate sector of the agrarian economy according to the extensive model, which will lead to a decrease in their productivity. Currently, it is necessary to lay scientifically-based foundations for the diversification of the industry with a focus on the production of plant products with high added value, their processing and further sale on both the domestic and foreign markets of food products, which will be competitive both in terms of price and quality. The production and processing of agricultural products should be developed according to the principle of circular economy. Entities of entrepreneurial activity in the field of agrarian business must become components of a full cycle with waste-free and renewable production, which includes full processing of product residues, use of environmentally friendly innovative technologies, effective use of soils depending on their quality characteristics and purpose. We believe that the general direction of the production of agricultural products should focus on using the advantages of agro-ecological practices: precision farming, the use of crop rotations and a biologically diverse polycultural approach in crop production. In addition, domestic agricultural enterprises demonstrate great potential for the development of organic farming.

Key words: military aggression, agricultural enterprises, households, crop production, sales, economic behavior.

УДК 338.432:633/635:355.018(470+571)(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/bses.82-13>

Шуст О.А.

д.е.н., професор, ректор,
Білоцерківський національний аграрний
університет

Shust Olena

Bila Tserkva National Agrarian University

Постановка проблеми. Пріоритетним сектором економіки України є сільське господарство, головним призначенням якого є забезпечення населення продовольством. В Україні площа сільськогосподарських земель становить 41,3 млн га, з яких 32,7 млн га – орні землі.

Україна є одним із найважливіших світових виробників зерна. Країна вирощує та експортує в основному пшеницю, кукурудзу та ячмінь. За даними Європейської комісії, на Україну в 2021 р. припадає 10% світового ринку пшениці, 15% – кукурудзи, 13% – ячменю. Вона також є найважливішим гравцем на ринку соняшникової олії. На українську соняшкову олію припадає понад 50% світового ринку [1].

Згідно зі статистикою міністерства сільського господарства США, у 2021–2022 рр. Україна посідала 7-ме місце у світі з виробництва пшениці – 33 млн тонн.

Її випередили Австралія, США, Росія, Індія, Китай. На 1-му місці ЄС, якщо враховувати сукупне виробництво пшениці у всіх державах-членах Євросоюзу.

Відзначимо, що Україна посідає 6-те місце у світі з виробництва кукурудзи. Більше кукурудзи із середини 2021 р. по середину 2022 р. виростили в Аргентині, ЄС, Бразилії, Китаї та найбільше за інших – у США. З виробництва ячменю Україна знаходиться на 4-му місці у світі. Її випереджають лише Австралія, Росія та ЄС, який знаходиться на 1-му місці з виробництва ячменю.

Кукурудза та пшениця є найбільш поширені серед вирощуваних у світі зернових культур. Якщо з-поміж їхніх експортерів зникне Україна, то це може мати серйозні наслідки для глобальної продовольчої безпеки.

Постачання зерна було перервано через блокаду українських портів Росією. Це викликало

побоювання виникнення продовольчої кризи у всьому світі та призвело до різкого зростання цін на сільськогосподарську продукцію. До травня 2022 р. експортні ціни на пшеницю та кукурудзу досягли нового рекордно високого рівня. За даними ООН, це загрожувало серйозними наслідками країн Африки, Близького Сходу та Азії, де ситуацію із забезпеченням населення продовольством суттєво погіршила пандемія COVID-19.

ООН повідомляє, що вже до кінця 2022 року у Сомалі настане голод. Ситуацію із посухою в регіоні посилюють наслідки війни, коли росія вторглася на територію України та заблокувала порти, через які вивезення продовольства стало неможливим [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженні проблем розвитку аграрного сектора економіки, системи економічних відносин між його учасниками вагомий внесок зробили багато учених-економістів, серед яких: Ксенофонтов М., Малік М., Прокопенко Н., Саблук П., Шпикуляк О., Шпичак О., Юрчишин В. та інші. Визнаючи вагомість отриманих наукових результатів, слід відзначити, що окремі аспекти розвитку рослинництва, особливо в умовах війни, а також повоєнного відродження аграрного сектору України потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. На основі узагальнення практичного досвіду діяльності суб'єктів господарювання в сфері аграрного бізнесу та досліджень науковців запропонувати пропозиції щодо повоєнного відродження рослинництва в господарствах усіх форм господарювання з урахуванням викликів зовнішнього середовища їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В 2022 році 10 із 24 областей на півночі, сході та

півдні України тривали активні бойові дії, тому сівба ярих злакових і олійних культур, насамперед кукурудзи та соняшнику, опинилася під загрозою. Крім того, певному ризику піддаються озимі культури, особливо у районах, що постраждали від військової агресії, можливе фізичне знищення посівів. В зв'язку з цим загалом по країні може значно постраждати урожайність і якість озимих через те, що у фермерів не буде коштів або можливостей внести добрива чи обробити посіви засобами захисту рослин [3].

Варто виокремити важливу проблему, що постала перед сільськогосподарськими товаровиробниками, – це відсутність в достатній кількості палива для проведення комплексу польових робіт. Раніше воно здебільшого закуповувалося в росії і білорусі, проте з початком бойових дій імпорт із цих двох країн припинився. Маршрути поставок морем також було перекрито. Наразі пальне в Україну постачається з ЄС, однак його поки що не вистачає через напружену ситуацію на європейському ринку та логістичні проблеми. Саме вищезазначені обставини негативно відобразилися на обсягах виробництва валової продукції рослинництва, зокрема сільськогосподарськими підприємствами (табл. 1).

Впродовж досліджуваного періоду спостерігається зростання виробництва валової продукції рослинництва в господарствах усіх категорій на 26,8%, особливо протягом 2010–2021 рр. – на 76%. Дана обставина є свідченням використання інтенсивних методів вирощування сільськогосподарських культур, особливо в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки. При цьому вони також використовують в своїй діяль-

Таблиця 1

Динаміка виробництва валової продукції рослинництва в Україні

Рік	Господарства всіх категорій		В т.ч.			
			Підприємства		Господарства населення	
	млн грн	у % до всього	млн грн	у % до всього	млн грн	у % до всього
2010	329646,3	100,0	200914,6	60,9	128731,7	39,1
2015	453016,9	100,0	299369,3	66,1	153647,6	33,9
2016	494461,9	100,0	336588,1	68,1	157873,8	31,9
2017	480157,0	100,0	323724,5	67,4	156432,5	32,6
2018	529347,5	100,0	367688,1	69,5	161659,4	30,5
2019	538705,6	100,0	376789,7	69,9	161915,9	30,1
2020	473377,0	100,0	323198,2	68,3	150178,8	31,7
2021	580267,7	100,0	413004,6	71,2	167263,1	28,8
2022	417907,6	100,0	283061,5	67,7	134846,1	32,3
2022 р. у % до						
2010 р.	126,8	100,0	140,9	6,8 в.п.	104,7	-6,8 в.п.
2021 р.	72,0	100,0	68,5	-3,5 в.п.	80,6	3,5 в.п.

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

ності певні складові інтенсивних технологій виробництва продукції рослинництва [4].

Військова агресія росії проти України негативно відобразилася на обсягах виробництва продукції рослинництва. Так, в 2022 р. порівняно з 2021 р. спостерігається зниження виробництва валової продукції рослинництва в господарствах усіх категорій на 28%, в тому числі сільськогосподарських підприємствах на 31,5%, особистих селянських господарствах (ОСГ) на 19,5%. Отже, ОСГ виявилися більш стійкішими в порівнянні з суб'єктами господарювання в сфері агробізнесу щодо впливу деструктивних явищ, які виникли в наслідок запровадження військового стану в країні.

Так, за даними науковців найбільшу частку в структурі збитків займають втрати внаслідок знищення та пошкодження сільськогосподарської техніки, що становлять понад 4,65 млрд дол. Другою за розміром є збитки через знищення та крадіжки виробленої сільськогосподарської продукції, сукупною вартістю 1,87 млрд дол [5].

Істотних втрат зазнала інфраструктура для зберігання виробленої сільськогосподарської продукції. Сумарна ємність зруйнованих зернохосовищ сягає 8,2 млн т виробленої продукції, а ємність пошкоджених зернохосовищ сягає 3,25 млн т потужностей одноразового зберігання. Вартість відновлення зруйнованих потужностей оцінюється у 1,33 млрд дол. [6].

Незважаючи на проблеми, які викликані військовою агресією проти нашої країни протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання виробництва зернових та зернобобових культур як в сільськогосподарських підприємствах на 42,1%, так і господарствах населення на 21,7%.

Необхідно зазначити, що в структурі валового виробництва зернових домінують господарства корпоративного сектору аграрної економіки, які мають відповідну матеріально-технічну базу.

Подібний стан справ спостерігається і при вирощуванні соняшнику. Так, протягом 2010–2022 рр. обсяги його виробництва зросли в сільськогосподарських підприємствах на 78,8 %, а господарствах населення на 13,3 % (табл. 2).

Орієнтація на виробництво зернових та олійних культур викликано в першу чергу їх прибутковості та їх експортною орієнтацією, що забезпечить гарантований збут.

У 2022 р. порівняно з 2021 р. спостерігається суттєве зниження обсягів валового збору зернових в суб'єктах господарювання в сфері аграрного бізнесу на 39,3% та соняшнику – 29,3%. Дана обставина на нашу думку викликана в першу чергу не врахування в при визначенні значення аналізованого показника обсягів валових зборів тимчасово окупованих територій України, зокрема Херсонської області.

Як свідчать дані таблиці 2, виробництво найбільш трудомістких сільськогосподарських культур таких як овочі, картопля, плоди та ягоди сконцентровано в господарствах населення.

Впродовж 2010–2022 рр. спостерігається суттєве скорочення виробництва овочів в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки на 53,9%, що спричинено в першу чергу їх збитковістю. В той же час зросло виробництво плодів та ягід на 22,9%, що викликано зростанням їх прибутковості та суттєвій державній підтримці, головним чином шляхом запровадження грантової підтримки.

Таблиця 2

Динаміка виробництва сільськогосподарських культур за категоріями господарств, тис. т

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	29779,3	46506,6	51718,0	69689,1	42315,2	142,1	60,7
Буряк цукровий фабричний	12663,4	9553,8	8627,1	10353,7	9507,9	75,1	91,8
Соняшник	5585,6	9549,2	11492,9	14214,0	9988,8	178,8	70,3
Картопля	482,5	456,0	398,1	494,6	433,5	89,8	87,6
Культури овочеві	964,6	1281,7	1491,1	1402,1	444,5	46,1	31,7
Культури плодові та ягідні	286,8	411,7	340,5	464,2	352,6	122,9	76,0
населення							
Культури зернові та зернобобові	9491,6	13619,2	13215,4	16321,3	11548,5	121,7	70,8
Буряк цукровий фабричний	1085,8	777,0	523,1	500,2	433,5	39,9	86,7
Соняшник	1185,9	1631,9	1617,5	2178,4	1339,9	113,0	61,5
Картопля	18222,3	20383,3	20439,9	20861,7	20465,8	112,3	98,1
Культури овочеві	7157,8	7932,3	8161,7	8533,1	7067,1	98,7	82,8
Культури плодові та ягідні	1459,7	1741,1	1683,4	1770,9	1642,2	112,5	92,7

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

У 2022 р. порівняно з 2021 р. в господарствах населення спостерігається незначне зростання виробництва картоплі, плодів і ягід, і незначне зниження вирощування овочевих культур. Необхідно наголосити, що при цьому не враховувалися показники по Херсонській області – основного виробника овочів та фруктів. Суттєве зниження виробництва овочів, плодів та ягід спостерігається в Миколаївській, Запорізькій областях, оскільки не були враховані відповідні показники тимчасово окупованих територій.

В період підготовки до збирання врожаю сільськогосподарських культур перед сільськогосподарськими товаровиробниками виникли декілька основних проблем, зокрема:

- нестача, перебої з постачанням та подорожчання МТР: палива, насіння, засобів захисту рослин (ЗЗР) та міндобрив;
- неможливість доставити оплачені МТР зі складів на окупованих територіях або зони бойових дій;
- зміна сівозміни через зниження рентабельності деяких культур, підвищення вартості МТР і проблеми з реалізацією агропродукції;
- неможливість проведення технологічних операцій (внесення ЗЗР, підживлення) через бойові дії або близькість до окупованих територій.

Оцінюючи площу з якої зібрано врожай основних сільськогосподарських культур, яка безпосередньо впливає на значення валового збору можемо констатувати про її суттєве зниження по всіх категоріях сільськогосподарських товаровиробників в 2022 р. порівняно з 2021 р.

Дана обставина викликана наслідками військової агресії росії проти нашої держави. Зокрема

значна площа сільськогосподарських угідь знаходиться під тимчасовою окупацією та замінована.

Так, за підрахунками Feodal.online 5 млн га сільськогосподарських угідь або 15% ріллі в Україні, – заміновані. Разом з тим наразі приблизно від 5 млрд дол. потрібно для їх розмінування [7]. 13,6 млн га потенційно небезпечні території України, на яких відбувались або проходять бойові дії [8].

Наслідки подібно стану сільськогосподарських угідь є:

- утворення вирв, ущільнення ґрунтів, знищення рослинності і загибель ґрунтової фауни внаслідок вибухових хвиль та руху військової техніки;
- забруднення ґрунту, повітря та ґрунтових вод нафтопродуктами і важкими металами може призвести до того, що деякий час на цих територіях не можна буде нічого вирощувати;
- забруднення навколишнього середовища внаслідок влучання в промислові чи хімічні об'єкти;
- тривалий та дороговартісний процес гуманітарного розмінування територій;
- Україна попередньо стане першою країною у світі по замінованих територіях, кількості жертв від мін та ВВП за прогнозами Landmine Monitor [9].

Необхідно зазначити, що структура зібраної площі в цілому відображає виробничу спеціалізацію господарств корпоративного сектору аграрної економіки: зернові культури та соняшник,

Орієнтація на вирощування монокультури, як соняшник на думку вчених може призвести до зниження родючості ґрунту [10].

Дослідження показали, що у 2021 р. 51% опитаних аграріїв вже спостерігали процеси деградації на своїх ґрунтах. Одним з найголовніших проявів називали порушення ґрунтового біоценозу.

Таблиця 3

Динаміка зібраної площі під основними сільськогосподарськими культурами, тис. га

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	10778,0	10622,9	11141,8	11744,9	8417,2	78,1	71,7
Буряк цукровий фабричний	449,8	213,1	205,1	212,8	171,7	38,2	80,7
Соняшник	3620,6	4155,2	5382,6	5560,0	4466,8	123,4	80,3
Картопля	28,2	23,0	17,2	19,3	16,6	58,9	86,0
Культури овочеві	46,6	35,3	37,3	32,9	15,5	33,3	47,1
Культури плодові та ягідні	75,1	58,2	43,5	42,7	32,9	43,8	77,0
населення							
Культури зернові та зернобобові	3797,7	4018,0	4141,1	4203,5	3355,7	88,4	79,8
Буряк цукровий фабричний	42,2	23,9	14,9	13,8	12,1	28,7	87,7
Соняшник	905,2	1011,0	1098,3	1105,1	771,2	85,2	69,8
Картопля	1383,6	1268,0	1308,0	1263,9	1187,7	85,8	94,0
Культури овочеві	421,2	411,8	427,6	427,9	355,2	84,3	83,0
Культури плодові та ягідні	148,1	147,8	147,5	147,8	138,3	93,4	93,6

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

Тобто, ще до війни питання порушення природного балансу створювало проблеми агросектору. За оцінками НААН, економічні збитки від деградації ґрунту становили близько 40 млрд грн/рік [11].

Вважаємо, що враховуючи негативний досвід минулих років більшість сільськогосподарських підприємств переглянуть свою виробничу стратегію, що призведе до суттєвої зміни сівозмін.

Навесні 2023 р. змінилась структура посівів: через прогнозовану навесні відсутність можливості експортувати соняшник, пшеницю, ріпак та ярий ячмінь. Натомість аграрії збільшили площі під посіви бобових та гречки, прогнозуючи підвищений внутрішній попит на них.

В господарствах населення найбільшу частку в структурі зібраної площі займають: зернові культури, картопля, соняшник та овочеві культури [12].

За даними експертів в 2022 р. було зафіксовано близько 30-35 % недосіву площ під озимими зерновими культурами, частково з причини втрат територій, а частково з відсутності справедливої ціни, збитковості та негативної економічної мотивації для виробника та відсутності обігових коштів, що відбувається з причини війни та пов'язаних з нею наслідків [13].

Незважаючи на складний економічний стан більшості господарств корпоративного сектору аграрної економіки в 2022 р. урожайність проти 2021 р. мала незначне скорочення, за виключенням овочевих культур, а по урожайності цукрових буряків та картоплі мала позитивну тенденцію до росту (табл. 4). Дана обставина свідчить про високий технологічний рівень вирощування сільськогосподарських культур у суб'єктах підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Подібна ситуація проявляється і в господарствах населення, які на консерватизм щодо впровадження інновацій застосовують певні методи інтенсифікації вирощування сільськогосподарських культур. Проте, через певні об'єктивні і суб'єктивні чинники спостерігається зменшення обсягів використання мінеральних добрив. Дослідженням встановлено, що із 130 опитаних аграріїв 45% відповіли, що планують зменшувати внесення мінеральних добрив на 20-30%. Ще 22% опитаних відповіли, що використовуватимуть ту кількість добрив, що й завжди, а 34% планують зовсім від них відмовитися [14].

Як свідчать результати опитувань, проведених органами Державної служби статистики в квітні 2022 р., основними чинниками, які впливають на виробництво продукції рослинництва є: недостатній попит – 10%, складні погодні умови – 18%, недостатній рівень забезпеченості робочою силою – 3%, недостатній рівень забезпечення вхідними матеріальними ресурсами – 6%, фінансові проблеми – 22%, інші чинники – 54% і для 24 опитаних не існує перешкод для виробництва продукції рослинництва.

Важливим аспектом дослідження галузі рослинництва є оцінка економічної поведінки господарств корпоративного сектору аграрної економіки в залежності від посівних площ під основними сільськогосподарськими культурами, зокрема пшениці.

Як свідчать результати проведених груповань протягом 2018–2022 рр. спостерігається суттєве скорочення сільськогосподарських підприємств – виробників пшениці. У 2022 р. проти 2021 р. призупинило свою діяльність 41 суб'єкт підприємницької діяльності, які вирощували пшеницю на площі понад 3000 га (табл. 5). На нашу думку, більшість сільсько-

Таблиця 4

Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур, ц/га

Рік	Рік					2022 р. у % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
підприємства							
Культури зернові та зернобобові	27,6	43,8	46,4	59,3	50,3	182,2	84,8
Буряк цукровий фабричний	281,5	448,2	421,0	486,6	553,6	196,7	113,8
Соняшник	15,4	23,0	21,4	25,6	22,4	145,5	87,5
Картопля	171,0	198,6	229,4	251,3	261,1	152,7	103,9
Культури овочеві	207,0	363,4	396,1	420,5	282,4	136,4	67,2
Культури плодові та ягідні	38,2	70,8	77,4	108,7	105,6	276,4	97,1
населення							
Культури зернові та зернобобові	25,0	33,9	31,9	38,8	34,4	137,6	88,7
Буряк цукровий фабричний	257,3	325,3	350,5	363,3	362,3	140,8	99,7
Соняшник	13,1	16,1	14,7	19,7	17,4	132,8	88,3
Картопля	131,7	160,8	156,3	165,1	172,3	130,8	104,4
Культури овочеві	169,9	192,6	190,8	199,4	196,7	115,8	98,6
Культури плодові та ягідні	98,5	117,8	114,0	119,8	118,7	120,5	99,1

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

господарських підприємств не зуміли вчасно здійснити процес релелокації із тимчасово окупованих територій України. Також однією із причин є припинення виробничо-господарської діяльності.

Відповідно до цього відбулося суттєве скорочення виробництва пшениці (на 41,8%). Нині основними виробниками зерна пшениці є господарства корпоративного сектору аграрної економіки із зібраною площею аналізованої сільськогосподарської культури 500,01-1000 га, що є характерним для середніх суб'єктів господарської діяльності в сфері аграрного бізнесу. Як свідчить аналіз їх діяльності вони мають потужності для первинної обробки та нетривалого зберігання збіжжя.

Дані таблиці 5 свідчать, що із зростанням рівня концентрації зібраних площ пшениці протягом досліджуваного періоду спостерігається зростання рівня урожайності. Дана обставина свідчить, що висококонцентровані сільськогосподарські підприємства, що в своїй діяльності орієнтуються на впровадження інноваційних методів вирощування пшениці навіть у 2022 р., що характеризується обмеженістю фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників, обстріли територій, дефіцит вхідних матеріальних ресурсів, тощо.

Як свідчать результати опитувань, українські аграрії в період посівної кампанії 2022 р. найменше забезпечені паливом – 60,2%. Згідно з даними, на другому місці сільгоспвиробникам не вистачає

Таблиця 5

Групування сільськогосподарських підприємств за зібраною площею пшениці

Рік	Рік					2022 р. в % до	
	2018	2019	2020	2021	2022	2018 р.	2021 р.
Кількість							
Підприємства	24903	25009	23375	24016	18604	74,7	77,5
з них з площею, га							
до 100,00	16275	16156	14730	14789	11482	70,5	77,6
100,01-200,00	2711	2840	2867	3005	2432	89,7	80,9
200,01-500,00	3184	3197	3132	3310	2609	81,9	78,8
500,01-1000,00	1653	1696	1613	1768	1299	78,6	73,5
1000,01-2000,00	817	842	775	854	579	70,9	67,8
2000,01-3000,00	165	172	161	167	121	73,3	72,5
більше 3000,00	98	106	97	123	82	83,7	66,7
Валовий збір							
Підприємства	19495,1	22577,8	19683,1	25687,2	16261,5	83,4	63,3
з них з площею, га							
до 100,00	1547,4	1788,4	1543,0	1986,0	1362,6	88,1	68,6
100,01-200,00	1466,5	1731,5	1550,1	2010,3	1354,1	92,3	67,4
200,01-500,00	4039,3	4516,3	3948,2	5044,5	3325,2	82,3	65,9
500,01-1000,00	4567,4	5298,6	4580,4	6000,8	3763,4	82,4	62,7
1000,01-2000,00	4437,3	5110,2	4558,7	5806,4	3459,2	78,0	59,6
2000,01-3000,00	1590,6	1822,7	1666,2	1987,1	1337,1	84,1	67,3
більше 3000,00	1846,6	2310,1	1836,5	2852,1	1659,9	89,9	58,2
Урожайність							
Підприємства	38,4	43,4	39,8	47,4	40,9	106,5	86,3
з них з площею, га							
до 100,00	30,9	34,9	31,7	39,2	34,2	110,7	87,2
100,01-200,00	36,4	40,8	36,4	45,2	37,4	102,7	82,7
200,01-500,00	38,7	43,3	38,8	47,0	39,5	102,1	84,0
500,01-1000,00	39,3	44,5	40,5	48,3	41,2	104,8	85,3
1000,01-2000,00	39,9	44,6	42,0	49,4	43,1	108,0	87,2
2000,01-3000,00	40,3	44,9	42,9	49,6	46,0	114,1	92,7
більше 3000,00	40,4	47,4	44,0	49,1	45,4	112,4	92,5

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

азотних добрив – 68%. І на третьому ЗЗР – 70,6%. Краща ситуація з насінням (76,7%) і комплексними добривами (79,8%) [15].

Як свідчить оцінка практичного досвіду діяльності сільськогосподарських підприємств, в період проведення посівної компанії 2022 р. ним приходилося розв'язувати низку викликів: від логістики, постачання пального до фізичної безпеки своїх працівників, обмежень роботи у вечірній і нічний час доби та польотів дронами чи безпілотними літальними апаратами.

Серед проблемних ситуацій, зокрема, аграрії вказували оплату насіння та неможливість його доставки. Це найчастіше спостерігається в господарствах, в областях близьких до лінії фронту. Також серед проблем: обмеження роботи складу з насінням через військові дії або потреба в докуповуванні насіння, яку зараз неможливо задовольнити.

Результати досліджень доводять, що нині ситуація у сфері меліорації визначається як критична, що характеризується безперервним скороченням зрошуваних земель, погіршенням технічного стану систем та еколого-меліоративного стану ґрунтів. Основною причиною тут варто вказати, фактичне припинення за останні роки державного фінансування капітальних витрат на будівництво і реконструкцію меліоративних об'єктів [16].

Військові дії росії на півдні нашої країни фактичного нівелювало позитивний результат від від-

новлення системи зрошення, що спричинило зниження показників використання поливних земель сільськогосподарських підприємств в 2022 р. в порівнянні з 2010–2021 рр. (табл. 6).

Негативний вплив на використання системи зрошення південних областей України здійснило зруйнування російськими агресорами дамби Каховської ГЕС. Каховське водосховище було джерелом зрошення для 94% систем у Херсонській, 74% – в Запорізькій та 30% – в Дніпропетровській областях. Каховське водосховище було джерелом живлення для 584 тис. га земель, на які подавалася вода для зрошення.

Необхідно зазначити, що на угіддях, які постраждали внаслідок знищення Каховської ГЕС, вирощувалося два основних блоки продукції, одним із них є овочеві та баштанні культури. Другий блок зернові та олійні культури: соя, кукурудза, соняшник, пшениця. Без джерела водопостачання неможливо здійснювати вирощування овочевих культур. Виробництво зерна зернових та олійних культур буде здійснюватися в меншості господарств корпоративного сектору аграрної економіки за екстенсивною моделлю, що призведе до зниження їх урожайності.

Збитки державного майна меліоративних систем та каналів внаслідок підриву Каховської ГЕС складають 150-160 млрд грн. Точні дані можна буде визначити після деокупації територій. Існує

Таблиця 6

Динаміка показників використання поливних земель в сільськогосподарських підприємствах України

Рік	Рік					2022 р. в % до	
	2010	2015	2020	2021	2022	2010 р.	2021 р.
Валовий збір, тис. т							
Культури зернові та зернобобові	515,8	571,4	1115,0	1431,6	288,2	55,9	20,1
Соняшник	46,2	126,5	193,9	167,7	23,7	51,3	14,1
Соя	288,1	359,9	259,7	308,8	23	8,0	7,4
Картопля	95,5	87,3	122,5	160,4	95,8	100,3	59,7
Культури овочеві відкритого ґрунту	565,9	918,0	1210,2	1130,1	245,3	43,3	21,7
Урожайність, центнерів з 1 га зібраної площі							
Культури зернові та зернобобові	41,2	52,5	59,1	71,4	58,9	143,0	82,5
Соняшник	18,8	26,4	26,9	27,4	20,3	108,0	74,1
Соя	29,2	33,2	29,7	34,1	26,6	91,1	78,0
Картопля	151,3	230,3	277,2	278,4	298,0	197,0	107,0
Культури овочеві відкритого ґрунту	250,9	483,9	529,3	548,1	389,7	155,3	71,1
Зібрана площа, тис. га							
Культури зернові та зернобобові	125,2	108,9	188,5	200,6	48,9	39,1	24,4
Соняшник	24,6	48,0	72,1	61,1	11,7	47,6	19,1
Соя	98,5	108,4	87,3	90,5	8,7	8,8	9,6
Картопля	6,3	3,8	4,5	5,8	3,2	50,8	55,2
Культури овочеві відкритого ґрунту	22,6	19,0	22,7	20,4	6,0	26,5	29,4

Джерело: складено за попередніми даними Державної служби статистики України

велика ймовірність, що системи будуть зруйновані або ж демонтовані окупантами.

Без відновлення джерела водопостачання говорити про зрошуване землеробство на півдні України у найближчий час неможливо [17].

Незважаючи на складну фінансову ситуацію в країні в 2022 р. 43648 аграріїв залучили 95 млрд 467 млн грн кредитних коштів. За програмою державних гарантій у розмірі 80% – 24 млрд 722 млн грн.

Найбільший обсяг кредитів отримали аграрії таких регіонів: Київщини (15,5 млрд грн), Вінниччини (10,2 млрд грн), Кіровоградщини (8,6 млрд грн), Дніпропетровщини (6,8 млрд грн), Одещини (6 млрд грн).

Важливою складовою виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників є отримання прибутку, що є проблематичним для нинішніх умов господарювання.

З початку війни внутрішні ціни на головні зернові продукти всередині країни значно знизилися (близько 30% втрати внутрішньої ціни в гривні) на тлі зростання витрат за рахунок підвищення вартості вхідних матеріальних ресурсів та створення «ножиць цін», що призводить до зниження рівня прибутку. Значне зниження ціни товару поряд з відносною стабільністю або зростанням цін на МТР призводить до зниження маржі та вимивання коштів з активів суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Як свідчать результати опитування керівників господарств корпоративного сектору аграрної економіки, протягом квітня-червня 2023 року, що в найближчій перспективі для 24 % суб'єктів підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу обсяги виробництва збільшаться, 61 % – не зміняться, 15 % – зменшаться.

Розбалансований внутрішній ринок через відсутність повноцінного експорту та імпорту, що спричиняють проблеми зі збутом також призводять до скорочення маржі сільськогосподарських товаровиробників, при її зростання у суб'єктів підприємницької діяльності, які займаються зберігання та збутом агропродовольства.

Незважаючи на вкрай складні умови, українські аграрії працюючи інколи навіть під обстрілами, відсутність достатньої кількості обігових коштів, засіяли навесні 2023 року понад 80% запланованих площ. Вдале проведення весняної посівної кампанії відбулося завдяки злагожденій роботі бізнесу та місцевих органів влади, а також значній допомозі з боку Уряду, зокрема, наданню можливості сільськогосподарському товаровиробнику отримати кредити в банках під державні гарантії (80%) з пільговою ставкою 0% річних.

Розуміючи свою роль у забезпеченні продовольчої безпеки не лише в Україні, а й у світі загалом, український сільськогосподарський товаровироб-

ник усі наявні фінансові ресурси інвестував у весняну посівну та поточну збиральну кампанії, сподіваючись незабаром продати свій торішний врожай і таким чином поповнити власні обігові кошти та виконати свої зобов'язання перед банками. Однак, через блокування морських портів і високі витрати на логістику альтернативними шляхами (витрати на перевезення становлять понад 60% ціни), обсяг експорту українських агропродовольчих товарів є незначним порівняно з довоєнним періодом. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу змушені реалізовувати минулорічний врожай за вкрай низькими цінами, що подекуди нижчі за його собівартість. І цих коштів подекуди не вистачає навіть на проведення збирання ранніх зернових.

Українські аграрії в умовах спричинених війною труднощів шукають способи знизити витрати на виробництво, зокрема, оптимізувати технології вирощування.

Висновки з проведеного дослідження. Глобальна економіка – це складний організм, у якому Україна вже відіграє важливу роль. І зупинити серйозні негативні процеси, викликані такою ситуацією, як війна в Україні, але на протязі короткого часу їх вирішити не можливо.

У плані відновлення України, презентованому в Луганю, відновлення аграрного сектору прописано в проекті національної програми «Розвиток секторів економіки з доданою вартістю» із 12 пунктами.

Нині потрібно на науковому рівні закласти науково-обґрунтовані основи диверсифікації галузі з орієнтацією на виробництво продукції рослинництва з високою доданою вартістю, здійснення її переробки та подальшою реалізацією як на внутрішньому так і зовнішньому ринках харчових продуктів, які будуть конкурентноздатні як за ціною так і якістю.

Підтримка виключно великомасштабного експорту зернових культур та олій, що стимулює до збільшення посівних площ соняшнику обходиться втратою довгострокової економічної стійкості, деградацією біорізноманіття, вод та ґрунтів, негативними соціально-економічними наслідками для сільського населення.

Виробництво та переробка сільськогосподарської продукції повинні розвиватися за принципом циркулярної економіки. Суб'єкти підприємницької діяльності в сфері аграрного бізнесу повинні стати складовими повного циклу з безвідходним та відновним виробництвом, що включає повну переробку залишків продукції, використання екологічно чистих інноваційних технологій, ефективно використання ґрунтів залежно від їх якісних характеристик та за призначенням.

Вважаємо, що загальний напрямок виробництва сільськогосподарської продукції повинен зосередитися на використанні переваг агроєко-

логічним практикам: точному землеробству, використанню сівозмін та біологічно різноманітного полікультурного підходу у рослинництві. Окрім того, вітчизняні сільськогосподарські підприємства демонструють великий потенціал для розвитку органічного землеробства.

На нашу думку розв'язання проблеми деградації українських ґрунтів, що викликано військовою агресією росії проти нашої держави має базуватися на моделі економіки ресурсозбереження, яка є ключовою в контексті зеленої трансформації в країнах ЄС. Відповідно до неї, ресурси, які використовуються у щоденній діяльності, мають бути використані ефективно, а відходи – або утилізовані або повернені в цикл для подальшого використання. Підхід одночасно сприятиме зниженню викидів вуглецю, виробництву «чистої енергії», а також збільшенню внесення органічних добрив, вирішуючи питання екологічної, продовольчої й енергетичної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Війна Росії проти України та зернові: п'ять фактів. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
2. Без українського зерна одна країна зазнає голоду вже цього року. URL: https://24tv.ua/economy/golod-2022-blokvannya-rosiyeyu-ukrayinskogo-zerna-nestacha-prodovolstva_n2151184
3. Усата Н.В., Ксенофонов М.М., Усата Н.В. Розвиток державно-приватного партнерства в агропромисловому виробництві та сільських територіях України. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 1. С. 62–71.
4. Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 26–41.
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
6. Прямі втрати аграріїв через війну становлять майже \$9 млрд. URL: <https://www.agroone.info/agronews/prjami-vtrati-agrariiv-cherez-vijnu-stanovljat-majzhe-9-mlrd/>
7. В Україні заміняли орієнтовно 15% всіх сільськогосподарських угідь. URL: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriyentovno-15-vsih-silskogospodarskih-ugid>
8. Розмінувати поля: час, гроші, ризики та чорний ринок сеперів. URL: <https://latifundist.com/interview/626-rozminuvati-polya-chas-groshi-riziki-ta-chornij-rinok-saperiv>
9. Стало відомо, скільки відсотків території України є замінованою. URL: <https://chasdiy.org/society/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-terytorii-ukrainy-ie-zaminovanoi.html>
10. Наслідки насичення сівозмін соняшником. URL: <https://www.agronom.com.ua/naslidky-nasychennya-sivozmin-sonyashnykom/>

11. Врятувати українську землю. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/>

12. Варченко О.М., Свиноус І.В., Понедільчук Т.В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16(2). С. 114–126.

13. Площі посівів під час посівно-2022 скоротяться на 30-60% – Сольський. URL: <https://agropolit.com/news/24117-ploschi-posiviv-pid-chas-posivno-2022-skorotyatsya-na-30-60--sol'skiy>

14. Ціни – космос. Чи будуть аграрії економити на мінеральних добривах? URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/979-tsini--kosmos-chi-budut-agrariyi-ekonomiti-na-mineralnih-dobrivah>

15. Перед посівною аграрії найменше забезпечені паливом і азотними добривами. Інфографіка. URL: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-na-yemenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnym-dobryvamy-infografika>

16. Свиноус І.В., Желавський О.Б., Нянько В.М., Гаврик О.Ю. та ін: «Інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання у сфері агробізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти»: монографія. Київ: ТОВ «ТРОПЕА», 2023. 408 с.

17. Внаслідок підриву Каховської ГЕС збитки меліоративних систем та каналів складають 150-160 млрд гривень. URL: https://lb.ua/society/2023/06/12/560192_vnaslidok_pidrivu_kahovskoi_ges.html

REFERENCES:

1. Viina Rosii proty Ukrainy ta zernovi: piat faktiv [Russia's war against Ukraine and grain: five facts]. Available at: <https://www.dw.com/uk/viina-rosii-proty-ukrainy-ta-zernovi-piat-faktiv/a-62642948>
2. Bez ukraynskoho zerna odna strana budet holodat uzhe v etom hodu [Without Ukrainian grain, one country will starve this year]. Available at: https://24tv.ua/economy/ru/golod-2022-blokirovani-rossiej-ukrainskogo-zerna-nehvatka-prodovolstvija-v-somali-jekonomika_n2151269
3. Usata N., Xenofontov M., Usata N. (2022) Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v ahro-promyslovomu vyrobnytstvi ta sil'skykh terytoriiakh Ukrainy [Development of public-private partnership in agro-industrial production and rural areas of Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, no. 1, pp. 62–71.
4. Shpykulyak O., Khodakivska O., Pugachev M., Hryshchenko O. (2021) Rozvytok ahraharnoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh vplyvu pandemii COVID-19 [Development of the agricultural sector of the economy of Ukraine under the influence of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, no. 6, pp. 26–41.
5. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosi proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtrornennia [Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion]. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf

6. Priami vytraty ahrariiv cherez viinu stanovliat maizhe \$9 mlrd [Direct losses of agrarians due to the war are almost \$9 billions]. Available at: <https://www.agroone.info/agronews/prjami-vtrati-agrariiv-cherez-vijnu-stanovljat-majzhe-9-mlrd/>

7. V Ukraini zaminuvaly oriietovno 15% vsikh silskohospodarskykh uhid [Approximately 15% of all agricultural lands were mined in Ukraine]. Available at: <https://agropolit.com/news/25008-v-ukrayini-zaminuvali-oriietovno-15-vsikh-silskogospodarskih-ugid>

8. Rozminuvaty polia: chas, hroshi, ryzyky ta chornyi rynek saperiv [Demining the fields: time, money, risks and the black market of sappers]. Available at: <https://latifundist.com/interview/626-rozminuvati-polya-chas-groshi-riziki-ta-chornij-rinok-saperiv>

9. Stalo vidomo, skilky vidsotkiv terytorii Ukrainy ye zaminovanoi [It became known how many percent of the territory of Ukraine is mined]. Available at: <https://chasdiy.org/society/stalo-vidomo-skilky-vidsotkiv-terytorii-ukrainy-ie-zaminovanoi.html>

10. Naslidky nasychennia sivozmin soniashnykom [Consequences of crop rotation saturation with sunflower]. Available at: <https://www.agronom.com.ua/naslidky-nasychennya-sivozmin-sonyashnykom/>

11. Vriatuvaty ukrainsku zemliu [To save the Ukrainian land]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/11/700021/>

12. Varchenko O., Svinous I., Ponedilchuk T. (2020) Rozvytok pidpriemnytstva na bazi osobystykh selianskykh gospodarstv yak zasib pokrashchennia yakisnoi skladovoi liudskoho kapitalu silskykh terytorii [Development of entrepreneurship on the basis of personal

peasant farms as a means of improving the quality of the human capital of rural areas]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, vol. 16(2), pp. 114–126.

13. Solskyi M. Ploshchi posiviv pid chas posivno-2022 skorotiatsia na 30-60% [Sown areas during the 2022 sowing season will be reduced by 30-60%]. Available at <https://agropolit.com/news/24117-ploshchi-posiviv-pidchas-posivno-2022-skorotyatsya-na-30-60--solskiy>

14. Tsiny – kosmos. Chy budut ahrarii ekonomy na mineralnykh dobryvakh? [Prices – space. Will farmers save on mineral fertilizers?] Available at: <https://latifundist.com/spetsproekt/979-tsini--kosmos-chi-budut-agrariyi-ekonomiti-na-mineralnih-dobryvah>

15. Pered posivnoiu ahrarii naimenshe zabezpecheni palnym i azotnymy dobryvamy. Infohrafika [Before sowing, farmers are least equipped with fuel and nitrogen fertilizers. Infographics]. Available at: <https://ukrseeds.org.ua/pered-posivnoyu-agrariyi-naymenshe-zabezpecheni-palnym-i-azotnymy-dobryvamy-infografika>

16. Svinous I., Zhelavskiy O., Nyanko V., Havryk O. (2023) Investytsiina diialnist subiektiv hospodariuvannia u sferi ahrobiznesu: oblikovo-finansovy ta upravlinskyi aspekty [Investment activity of business entities in the field of agribusiness: accounting, financial and management aspects]. Kyiv: "TROPEA" LLC, p. 408.

17. Vnaslidok pidryvu Kakhovskoi HES zbytky melioratyvnykh system ta kanaliv skladaiut 150-160 mlrd hryven [As a result of the explosion of the Kakhovskaya HPP, the losses of reclamation systems and canals amount to 150-160 billion hryvnias]. Available at: https://lb.ua/society/2023/06/12/560192_vnaslidok_pidryvu_kahovskoi_ges.html